

**ПЕРЕПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ
В ЗМІСТІ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ НАРКОМОСУ УКРАЇНИ
(20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.)**

В історії педагогічної теорії і практики один із важливих аспектів, що привертає увагу науковців, але ще й досі залишається недостатньо вивченим, стосується перепідготовки вчительських кадрів у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Вагомий внесок у його дослідження зробили С. Крисюк, І. Лікарчук, Л. Сігаєва, Л. Худомінський, Г. Ясницький. Однак поза межами наукових пошуків залишилося таке питання, як вплив політики Наркомосу, зокрема його керівництва, на реалізацію цього процесу.

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічних джерел і праць сучасних дослідників простежити особливості становлення і розвитку системи перепідготовки вчителів у співвіднесенні з діяльністю керівництва Народного Комісаріату освіти України.

Виклад основного матеріалу. Започаткування перепідготовки вчителів безпосередньо пов'язане з діяльністю на чолі центрального освітнього органу В. Затонського – першого наркому освіти Радянської України, який був призначений на цю посаду ще в 1919 р. Ним були затверджені такі важливі нормативні документи, як тимчасове положення «Про середню школу», «Положення про місцеві органи народної освіти», «Інструкція про організацію Губерніяльного відділу народної освіти». Постановою «Про вибори шкільних працівників» ліквідовувалися посади директорів, інспекторів, начальників і запроваджувалися посади голови педагогічної ради, товариша голови і секретаря.

Крім того, зважаючи на існуючі в країні реалії, В. Затонський прийняв рішення про очищення шкільних закладів від «старих шкільних робітників». За його ініціативою були створені спеціальні «Виборчі колегії», через які «мали пройти як всі старі шкільні робітники, так і всі ті, хто на цю роботу поступив заново» [12]. Ці колегії «фактично мали виконати роль своєрідного сита, за допомогою якого органи влади хотіли відсіяти ту частину вчительства, котра не відповідала більшовицькому баченню провідників ідеї комуністичного виховання молодого покоління» [3, 235].

На початку 1920 р. народним комісаром освіти призначається Г. Гринько. У своїх поглядах на розбудову національної системи освіти він виходив, насамперед, з «прагнення радянської влади здобути через освітні заклади вплив на молоде покоління з метою виховання його в комуністичному дусі» [9, 31]. Водночас не можна не враховувати тих соціально-економічних умов, які склалися на той час в Україні внаслідок ведення на її території активних воєнних дій у роки Першої світової та Громадянської воєн. Тому цілком погоджуємося з авторами сучасного вагомого видання «Українська педагогіка в персоналіях», які стверджують, що «об'єктивними чинниками, які вплинули на формування нової освітньої політики Наркомосу, стали господарська розруха в країні, відсутність

кваліфікованої робочої сили, зuboжіння населення та неспроможність у цьому зв'язку основної маси сімей піклуватися про навчання, виховання й матеріальне утримання дітей, поява великої кількості безпритульних [9, 32].

1 липня 1920 р. було затверджено «Декларацію про соціальне виховання дітей», в якій обґрунтовано доводилася необхідність запровадження нової організаційної форми соціального виховання – дитячого будинку, який з часом мав повністю витіснити єдину трудову школу. Така позиція відображала погляди Г. Гринька, котрий був твердо переконаний, що «за умов, коли економічна катастрофа в Україні прирєкла сотні тисяч дітей на голодну смерть, дитячий будинок як організаційна форма соціального захисту їх державою стане єдиним порятунком для них» [1, 4].

Іншою ідеєю, що її сповідував Г. Гринько, була українізація шкільної освіти.

Такі кроки вимагали відповідним чином підготовленого вчителя.

4 травня 1920 р. Г. Гринько видав постанову «Про підготовку працівників освіти з обов'язковим вивченням української мови», провідні положення якої повною мірою стосувалися і змісту перепідготовки працюючих педагогічних кадрів. Для контролю за виконанням цієї постанови було створено спеціальну комісію, до складу якої увійшов і Г. Гринько.

Нова система освіти набула затвердження на Першій Всеукраїнській нараді з питань народної освіти, яка проходила в березні 1921 р. В її основу покладалася семирічна загальноосвітня школа, після закінчення якої діти мали продовжувати навчання у професійно-технічних закладах, технікумах, інститутах та академіях. У серпні того ж року проходила Друга Всеукраїнська нарада з питань освіти, учасники якої підтвердили рішення про запровадження в Україні, починаючи з 1920/21 навчального року нової системи освіти, переведення навчання в школах на українську мову.

Процес становлення нової системи освіти супроводжувався розробкою нової педагогічної теорії. Відмовляючись від форм і методів роботи, а також змісту освіти дореволюційної школи, Наркомос України прагнув так організувати навчання й виховання молодого покоління, щоб вони були якомога ближче прилаштовані до соціально-економічних і політичних проблем. Як зазначав заступник наркомосі освіти Я. Ряппо, «ми не можемо заперечувати, що в школі іде значний процес, відповідний економічному й соціальному прогресу в країні, що там відбувається певна трансформація як серед викладачів і серед учнів, так і в організаційних формах, у змісті і в методах роботи» [7, 6].

Важливий чинник реалізації цих завдань убачався Наркомосом України у запровадженні комплексної системи викладу навчального матеріалу. Такий підхід, своєю чергою, вимагав відповідної перепідготовки працюючих учителів. Зважаючи на неможливість охопити весь їхній загаль спеціальними курсами, значного поширення набуває така форма, як самоосвіта. З цією метою на сторінках педагогічних часописів з'являються численні статті, присвячені розкриттю сутності навчання за комплексною системою, наводяться орієнтовні плани її запровадження в навчальний процес школи, розкривається методика викладання конкретних тем.

Протягом 1922–1923 рр. на посаду наркому освіти УСРР знову прийшов В. Затонський. Важливим напрямом його роботи стає подальша українізація освітньої системи. 27 липня 1923 р. ним було підписано Декрет Ради Народних Комісарів України «Про заходи в справі українізації шкільно-виховальних і культурно-освітніх установ», яким передбачалося:

- перевести установи соціального виховання на українську мову протягом двох найближчих років;
- запровадити викладання української мови й українознавства в неукраїнізованих школах як обов'язкових предметів; залишити російську мову як обов'язковий предмет у всіх шкільно-виховних закладах за винятком шкіл нацменшин;
- вжити негайних заходів до вивчення української мови педагогічним персоналом, що нею не володіє.

Однак пізніше він «нищівно розкритикував цей документ» [9, 26].

Зважаючи на те, що на час підписання Декрету більшість учителів не мали навіть середньої освіти, не кажучи вже про вищу, помітна їхня кількість не володіла на належному рівні українською мовою, В. Затонський проголошує необхідність проведення підвищення їхньої кваліфікації на вечірніх та заочних відділеннях педагогічних і вчительських інститутів, педагогічних технікумів, спеціальних педагогічних курсах, організованих Наркомосом УСРР [9, 27].

5 квітня 1924 р. на колегії Наркомосу заслуховувалося питання про посилення роботи Центрального бюро з перепідготовки вчителів, з доповіддю на якій виступала Равич-Щербо. Як наслідок, було ухвалено рахувати Центральне Бюро з перепідготовки у складі Наркомосу з тим, щоб «найважливіші принципи вказівки місцям йшли за лінією Наркомосу і підписувалися наркомом освіти». Крім того, було визнано за необхідне «посилити Ц.Б. співробітниками, зокрема затвердити посаду заступника голови з організаційної частини й одного технічного позаштатного працівника – секретаря» [10].

Про увагу до питань перепідготовки вчителів з боку В.Затонського свідчить лист, з яким нарком освіти звернувся до працівників губвно, окрвно, губосвіти та окрпросів [10]. У листі повідомлялося, що з метою проведення започаткованої Наркомосом спільно з Укрбюро Цекосу підвищення педагогічної кваліфікації працівників освіти, при Головоцвяху створене Центральне бюро з представників Головоцвяху, Головопрофосу, Головополітосу, Укрбюро Цекосу та Агітпропу ЦК партії. На Бюро покладалося завдання керівництва всією роботою з перепідготовки вчителів, організатори і реалізатори якої мали керуватися виключно його директивами.

Місцевим органам управління освітою наказувалося створити аналогічні бюро відповідно до затверджених Наркомосом «Положення о бюро по переподготовке» і «Плана работы по переподготовке». При цьому увага акцентувалася на тому, що «зміни в плані, безумовно, можливі в силу місцевих умов», але кожного разу необхідно їх наперед узгоджувати з Центральним Бюро.

Оскільки ЦБ мало в своєму розпорядженні незначні кошти, на місцеві органи покладалося обов'язок самостійно вирішувати питання про матеріальне забезпечення перепідготовки вчителів.

Підтвердженням останнього положення може бути лист секретаря ЦК КП(б)У Лебеда «Про перепідготовку робітників освіти» до всіх Губкомів ПКП(б)У від 23 березня 1924 р., який був надрукований у журналі «Шлях освіти» (1924. – № 3. – С. 259). У листі, зокрема, зазначалося, що масовий масштаб роботи і недостача центральних коштів «викликають потребу переведення значної частини витрат на місцевий бюджет». Тому всім парторганізаціям пропонувалося «через фракції відповідних радянських органів влаштувати справу щодо вміщення в кошториси місцевих бюджетів на 3 бюджетовий квартал (квітень – червень) потрібних коштів, маючи на увазі головне – організацію в кожному районі вчительських курсів» [2, 259].

Таким чином, перепідготовка носила, з одного боку, жорстко централізований характер, управління нею зосереджувалося в руках Наркомосу і створеного ним Центрального Бюро. Діяльність місцевих органів управління освітою різних рівнів полягала в суворому дотриманні директив центру, повсякчасному узгодженні з ним можливих змін у змісті та формах реалізації перепідготовки. З іншого боку, саме від місцевої освітньої влади цілком залежав матеріальний бік справи, а отже, й ефективність її запровадження.

1 жовтня 1924 р. народним комісаром освіти було затверджено О. Шумського. Одним із напрямів його діяльності, що безпосередньо стосувався перепідготовки вчителів, стає організація різного роду вчительських зібрань і особисте залучення до участі в них. Прикладом цього може бути I Всеукраїнський учительський з'їзд, що відбувся в січні 1925 р., на якому О. Шумський виступив з роз'ясненням ролі вчительства в розвитку українського суспільства на нових радянських засадах.

У цей же час створюються курси працівників дослідних установ. Даючи оцінку цій формі перепідготовки, Н. Морозова писала: «Ці курси принесли робітникам з місць велику користь: вони вклали в систему знання, як його скерувати на практиці, ознайомили з роботою інших дослідних установ, дали змогу обмінятися тими досягненнями та висновками, що їх мають окремі досвідні установи, а найголовніше те, що вони дали ґрунт для дальшого розвитку досвідної справи» [4, 44].

За часів перебування на посаді наркому освіти О. Шумського характерною ознакою перепідготовки вчителів стає тенденція заміни «ударних» методів і форм на систематичну діяльність, розраховану на тривалий термін й охоплення всіх освітян.

Нові перспективи в галузі перепідготовки вчителів відкрив 1927 р., коли на чолі Наркомосу став М. Скрипник. Об'єктивними передумовами цього стало збільшення кількості учнів, що потребувало збільшення кількості належним чином підготовлених учителів. З огляду на це, тих з-поміж них, хто мав освіту нижчу від середньої спеціальної, прикріплювали до педагогічних інститутів, щоб вони «мали змогу одержати кваліфікацію за педтехнікум» [8, 32].

Провідною лінією діяльності М. Скрипника на посаді наркому освіти стала українізація. Курс на українізацію був «об'єктивно зумовленою, загальною потребою життя, без чого не могла утверджуватися радянська влада в Україні». Цей процес закладав «підвалини національного консенсусу, став вихідним мо-

ментом для повернення до громадянського миру після багатьох років розбрату, давав змогу об'єднати заради конструктивної мети – національного відродження України – зусилля всього українського громадянства. Політика українізації, розпочата правлячою партією більшовиків для посилення своїх позицій, знайшла підтримку серед широких верст населення, які сприйняли її як здійснення національних прагнень» [9, 44].

Паралельно із запровадженням у систему освіти українізації, М. Скрипник запропонував детальний план перепідготовки вчителів, який включав нові форми цієї роботи – короткочасні п'яти- і тримісячні педагогічні курси для вчителів початкової школи [8, 20]. Спостерігається активний пошук нових засобів перепідготовки вчителів, створюється система навчання вчителів без відриву їх від роботи в школі, яка охоплювала районні бази, педтехнікуми, інститути соцвиху й працювала за єдиним планом.

19 грудня 1927 р. приймається постанова НКО УРСР «Про підвищення кваліфікації робітників соцвиху», якою затверджувалося впровадження диференційованого підходу в справі перепідготовки вчителів та підвищення їхньої кваліфікації. Кожний працівник соцвиху брався на персональний облік відповідно до освітнього цензу і практичного стажу роботи. Всього було визначено три категорії педагогічних працівників:

I – вчителі, які були задоволені своєю освітою і роботою;

II – вчителі, які потребували допідготовки для подальшого навчання на курсах або в педагогічних інститутах;

III – вчителі, котрі потребували підвищення рівня наявних знань [8, 33].

Підвищення кваліфікації вчителів першої категорії відбувалося перманентно і скеровувалося переважно на обслуговування поточного педагогічного процесу.

Ті вчителі, які були віднесені до другої категорії, мали можливість підвищувати свій фаховий рівень через самоосвіту, навчаючись в ІНО або через залучення до екстернатів.

Для вчителів третьої категорії створювалися довготривалі заходи, переважно округового й міжокругового рівнів, що давало їм змогу працювати в умовах закладів соцвиху [11].

«Відтепер навчальні плани складають як обов'язкові замість «робочих» та «орієнтовних», на чотири роки, а саме навчання проводиться за диференційованим методом для різних категорій освітян» [8, 119].

Водночас саме за М. Скрипника в Україні посилювався партійний тиск на розвиток педагогічної науки і практики. Зміст перепідготовки наповнюється політичною ідеологією.

5 вересня 1931 р. приймається постанова «О начальной и средней школе» [5, 158], якою передбачалося «забезпечити здійснення єдиноначальності в управлінні школою». Це завдання покладалося на керівника навчального закладу, який відтепер мав називатися «директором» і проводити боротьбу «за реалізації ухвал партії та уряду про школу» [5, 158].

У 1933 р. Наркомос України знову очолює В.Затонський. Саме ним було започатковано роботу з керівниками закладів освіти як окремий напрям кадрової

політики, спрямованої на перепідготовку працюючих педагогів. 25 грудня 1935 р. було прийняте положення «Про єдиначальність в школі» [6, 4].

Висновки. Проведений нами огляд становлення й розвитку перепідготовки вчителів засвідчив, що зміст і напрями цієї справи перебували в тісному поєднанні з соціально-економічними й політичними процесами, характерними для України 20-х – початку 30-х рр. і значною мірою зумовлювалися поглядами на цей феномен керівництва Наркомосу України. Виникнувши як засіб ідейної переорієнтації вчителів, перепідготовка поступово перетворилася на вагомий засіб підвищення кваліфікації освітян, який реалізовувався в межах певної системи зі своїми управлінськими органами, які функціонували на засадах суворої централізації і вертикального підпорядкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько Г.Ф. Социальное воспитание детей // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 3–9.
2. До всіх Губкомів ПКП(б)У «Про перепідготовку робітників освіти» // Шлях освіти. – 1924. – № 3. – С. 259.
3. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т. 1 (1917–1943). – [Монографія]. – К.: Видавець Ешке О.М., 2003. – 328 с.
4. Морозова Н. Курси робітників досвідних установ соцвиху // Рад. освіта. – 1925. – № 11. – С. 39–45.
5. О начальной и средней школе: Постановление ЦК ВКП(б) от 5 сентября 1931 г. // Директивы ЦК ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании: Сб. документов за 1917–1947 гг. – Вып. 1. – М.-Л.: Изд. Академии пед. наук РСФСР, 1947. – С. 158.
6. Про єдиначальність в школі: Наказ НКО УСРР від 25 грудня 1935 р. // Зб. наказів Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1936. – № 2. – С. 4.
7. Ряппо Я. Чергові завдання науково-методологічної роботи // Шлях освіти. – 1926. – № 1. – С. 1–10.
8. Сігаєва Л.Є. Становлення і розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.). – К.: ПП «Липень», 2000. – 237 с.
9. Українська педагогіка в персоналіях / О.В. Сухомлинська, Н.Б. Антоненко, Л.Д. Березівська та ін.: У двох кн. – Кн. друга. ХХ століття / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 550 с.
10. ЦДА. – ф. 166. – оп. 4. – спр. 956. – арк. 21.
11. ЦДА. – ф. 166. – оп. 6. – спр. 8863. – Т. 5. – арк. 10.
12. ЦДАВО України. – ф. 2. – оп. 1. – спр. 14. – арк. 18.